
*Н.С.Воронова,
кандидат філософських наук,
доцент ДВНЗ ДДПУ*

**СПОРІДНЕНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУР
(НА ПРИКЛАДІ ДУХОВНИХ ПІСЕНЬ
ПОЗАБОГОСЛУЖБОВОГО ХАРАКТЕРУ)**

Музичні новації віднайшли своє відображення в одному з жанрів XVI–XVII ст. – духовній пісні, яка синтезувала давні українські пісенні традиції з надбаннями європейської музичної культури. Українська музика яскраво репрезентує риси спорідненості української та європейської культур. Західноєвропейські впливи, які посилювалися у період XVI–XVIII ст. та охопили всі сфери духовного, суспільного та культурного життя України, в музичному мистецтві стимулювали розвиток нових жанрів, форм та засобів художньої виразності. Духовна пісня, яка відіграла важливу роль у становленні вітчизняної пісенності у XVI–XVIII ст. і плідно продовжувала свій розвиток у XIX ст., досить пізно стала об'єктом наукового дослідження.

При значній кількості робіт, присвячених вивченню української духовної пісні, проблематика, пов'язана з визначенням місця європейської духовнопісенної традиції у розвитку вітчизняної, ще далеко не вичерпана. Джерела, на які спирається автор, – видання духовних пісень М.Возняком, В.Гнатюком, О.Гнатюк [1], М.Грушевським, В.Перетцем, Ю.Яворським; публікації текстового та музичного матеріалу – музикознавців О.Дольської, Л.Івченко, Л.Костюковець, Т.Ліванової та ін. Невирішена частина поставленої проблеми полягає в подальшому розгляді українського духовнопісенного репертуару західноєвропейського походження протягом XVII–XIX століть, що наблизить до її об'єктивного опису.

Мета статті полягає у подальшій розробці концепції розвитку української духовної пісні позабогослужбового характеру західноєвропейського походження як музично-поетичної цілісності. Для реалізації поставленої мети необхідно: виявити західноєвропейські впливи на українську культуру XVI–XIX ст.; визначити історичні умови виникнення, впровадження та побутування українських

духовних пісень XVII–XIX ст. позабогослужбового характеру; проаналізувати шляхи та форми залучення текстів та мелодій західноєвропейських духовнопісенних творів. Методологічною основою статті є сукупність методів, зокрема, порівняльного, текстологічного, музично-теоретичного, джерелознавчого.

До 1667 р. до Речі Посполитої входили Галичина, Правобережна та Лівобережна Україна. З кінця XVII–XVIII ст. Лівобережна Україна була у складі Російської держави, Правобережна Україна та Галичина були у складі Речі Посполитої, а Закарпаття входило до Австро-Угорської держави. У XIX ст. українські землі перебували у складі Російської та Австро-Угорської імперій. Труднощі, які виникають при дослідженні українських духовних пісень західноєвропейського походження, полягають, зокрема, у повній або частковій відсутності матеріалів, які б дали змогу репрезентувати всі етапи розвитку вітчизняної духовної пісні, а також охопити всі регіони, де вона побутувала. Не піддається реконструкції шар духовних пісень XVI ст., культивованих в протестантських осередках. Про його існування свідчить рукопис кінця XVI ст. з познанської бібліотеки Рачинських, в якому записано п'ятдесят протестантських духовних пісень, перекладених з німецької мови на українську [2].

Репертуар XVII ст., збережений, передусім, в російських рукописах, ускладнює аналіз власне української традиції адаптації європейських пісень. Рукописні пісенники XVIII ст., що репрезентують східноукраїнський регіон, подають текстовий та нотний матеріал. Західноукраїнські землі XVIII–XIX ст. представлені переважно ненотованими рукописами. Так, «Богогласник» 1790 р. подає як текстовий, так і нотний матеріал, проте містить лише декілька мелодій та перекладів текстів пісень з західноєвропейського репертуару. Тому музикознавчий аналіз пісень західноєвропейського походження може бути здійснений лише на основі реконструкції їхніх мелодій за іноземними джерелами.

З кінця XIX ст. почалося систематичне дослідження української духовної пісні. Першими його розпочали філологи, завдяки яким з'явилися перші наукові розвідки, присвячені українській духовнопісенній творчості, та публікації текстів пісенних творів. Українські та російські вчені XIX–XX ст. зробили великий внесок у дослідження українського та російського духовнопісенного репертуару XVII–XIX ст. Однак до проблем іноземних запозичень дослідники М.Возняк,

В.Гнатюк, Ю.Яворський та ін. зверталися принагідно, зазначаючи, наприклад, інципіти українських духовних пісень європейського походження. Аналіз способів переробки кількох найбільш поширених текстів запозичених пісень міститься в працях В.Перетца (за українськими матеріалами) та О.Позднесва (за російськими матеріалами). Таким чином, на сьогодні європейські запозичення в східнослов'янському (українському та російському) духовнопісенному репертуарі ще не стали предметом спеціального філософсько-естетичного дослідження.

З кінця XIX ст. та особливо у XX ст. українську духовну пісню почали досліджувати музикознавці. Значний внесок у вивчення української духовної пісні здійснили українські, білоруські, російські вчені О.Кошиць [3], М.Грінченко, Т.Ліванова, Б.Кудрик, Ю.Келдиш, Т.Шеффер, Л.Івченко, Л.Корній, О.Цалай-Якименко, Ю.Медведик та ін. Однак проблематика, пов'язана з західноєвропейськими запозиченнями в східнослов'янській духовній пісенності, не була в центрі уваги дослідників-музикознавців, які найчастіше обмежувалися визначенням типологічної спорідненості їхніх рис. Певним винятком з цього правила є праці Ю.Келдиша та Ю.Медведика. Ю.Келдиш порушує проблему визначення ролі польської пісенності у становленні східнослов'янського (передусім російського) репертуару, однак питання щодо окреслення способів адаптації мелодій запозичених пісень не ставить. Ю.Медведик відзначає певну кількість текстів та мелодій європейських пісень в українському репертуарі, не здійснюючи аналізу текстових та мелодичних змін, які в них відбуваються у процесі залучення. Отже, українська пісня західноєвропейського походження не була виділена як окрема дослідницька проблема також і у музикознавців.

З часів Київської Русі українські землі були відкриті культурним впливам з боку не лише християнського Сходу, а й Заходу. Після занепаду Київської Русі та Галицько-Волинського князівства частина українських земель у XIV – на початку XV ст. потрапила в залежність від Литви та Польщі, що призвело до поживлення міжкультурних контактів із Заходом та посилення західної орієнтації в українському суспільстві. Поширення на українських землях інших християнських конфесій – у XVI ст. – протестантизму, а у XVII ст. – католицизму – також сприяло багатовекторності української культури.

У житті Православної Церкви у XVI ст. під впливом як зовнішніх,

так і внутрішніх чинників, відбулися значні зміни. Частина православної верхівки у пошуках засобів розширення своїх прав у польській державі, а також обурена втручанням константинопольського патріарха у внутрішньоцерковні справи, почала вести переговори про укладання Унії з Римською Церквою. Ця подія (1596 р.) не вирішила всіх проблем української Православної Церкви, оскільки Унію визнали не всі верстви населення.

Відродження Православної Церкви почалося з 1620 р., після висвячення православних єпископів, які розпочали активну діяльність на ниві культури, орієнтованої, передусім, на західні традиції, особливо у галузі філософсько-богословської освіти, шкільництва, літератури, мистецтва. Центрами православної культури у XVII ст. стали братські школи та Києво-Могилянська академія. Засвоєння західноєвропейських набутоків на українських теренах у XVII ст. йшло, насамперед, в лоні Православної Церкви, оскільки Уніатська, що існувала у XVII ст. переважно на білоруських землях, на українських не мала подібних за значенням осередків освіти та культури.

Протестантський рух XVI ст., активізувавши процес формування національної самосвідомості, сприяв розвитку української культури, піднесення якої спостерігалось вже з перших років XVII ст. Осередками культурного відродження стали православні церковні братства та монастирі. З 30-х років XVII ст. приходять нова генерація церковних ієрархів, лідером якої став Петро Могила, широко освічена людина, знавець західної культури. Як архімандрит Києво-Печерської Лаври, він реорганізував лаврське училище за західним зразком, яке після злиття з братським слов'яно-грецьким училищем було реорганізовано в колегію (майбутня Києво-Могилянська академія) – навчальний заклад, програму якого було взято з єзуїтських шкіл, де вивчали граматику, риторику, поезику, діалектику, філософію, богослов'я, а також історію, географію, математику, геометрію, давньоєврейську, грецьку, латинську, польську, німецьку, французьку мови. Києво-Могилянська академія як осередок культури сприяла розвитку літератури, драматичного та музичного мистецтва. З часом планувалося поширити мережу такого типу навчальних закладів на території всієї України.

Західні впливи позначилися на деяких моментах східного обряду української Православної Церкви. Літургичні книги, які уклав Петро Могила, користуючись, крім грецьких, й римськими джерелами,

мали відмінності від видань, якими користувалися в інших православних країнах, зокрема в Росії. Латинські впливи були більш помітні в обряді Уніатської Церкви, проте на українських землях обрядові зміни, а саме впровадження деяких практик із західної літургії, стали відчутними лише на переломі XVII–XVIII ст.

В українській духовній культурі XVI–XVIII ст. протестантські та католицькі впливи проявилися у різні періоди та у різний спосіб. Протестантський рух у XVI ст. сприяв діяльності перекладачів, які здійснили декілька перекладів Біблії на тогочасну українську мову, активізував мирян, залучивши їх до активної участі у церковному житті. Від католицьких церковних та соціальних інституцій у XVII ст. було запозичено систему освіти. Таким чином, в українському суспільстві західний тип культури у XVII ст. став провідним, не зменшився він й у XVIII ст., сприяючи культурному зближенню Сходу та Заходу Європи.

Одним з витоків української духовнопісенної творчості став доробок українських поетів доби бароко, вчителів та вихованців Києво-Могилянської академії, які культивували нове мистецтво слова. В їхніх творах, завдяки засвоєнню європейської поетики, формувалась образність та художні прийоми, які збагатили вітчизняну духовну поезію. Саме вона часто ставала першоосновою пісень та пісенних інтерполяцій в драматичних творах.

Іншим джерелом української духовної пісні стала релігійна пісенність європейських країн. Католицька пісенна традиція, корені якої сягають часів Середньовіччя, у XVII ст. сформувала потужний та розвинутий репертуар латинською та національними мовами, який виконувався на католицькому богослужінні і фактично набув літургічного статусу. Протестантські церкви в межах богослужіння також широко використовували духовні пісні народними мовами. Крім того, протестанти сприяли традиції співу пісень позабогослужбового характеру, багато з яких пізніше вийшли за межі конфесійного середовища. У XVI–XVII ст. в Європі вже існувала стійка традиція співу духовних пісень, частина з яких мала чітке конфесійне призначення, проте багато творів можна зустріти в репертуарі обох конфесій.

Українські протестантські пісні, за винятком рукописного пісенника кінця XVI ст. з перекладами духовних пісень з німецької на українську мову, до нас не дійшли. Натомість збереглося багато пісенних творів із католицького богослужбового та позабогослуж-

бового репертуару. На розвиток української пісенності найбільший вплив справила польська пісня, яка репрезентувала не лише католицький репертуар, представлений найбільш широко, а й протестантський, а також позабогослужбові пісні обох конфесій.

Входячи до нового середовища, пісні європейського походження зазнавали певної трансформації. Головна відмінність полягала в їх новому призначенні. Якщо в європейському репертуарі духовні пісні мали як позабогослужбову, так і богослужбову функцію, то в українському репертуарі XVII ст., незалежно від походження, всі пісенні твори стали позабогослужбовими. Українська духовна пісня в XVIII–XIX ст., що розвивалася у православному середовищі (передусім на Лівобережній Україні), також мала позабогослужбовий характер, з неї пізніше виникає лірницька співацька традиція.

Європейські впливи на українську духовнопісенну традицію проявлялися як у використанні елементів текстів (фрази, звороти, тематика) та музики (мелодичні звороти, гармонія, форма тощо) пісенних творів, так і у залученні до репертуару перекладів пісень європейського походження. Аналіз рукописів кінця XVII–XVIII ст. показав, що в українському позабогослужбовому репертуарі налічувалося не менше двадцяти перекладених пісенних творів. Вибір пісень, безумовно, визначався їхніми музично-поетичними якостями: образністю тексту, привабливою та яскравою мелодією, стрункістю ритмічної будови тощо. Щодо тематики перекладених творів, то вона обмежувалася, головним чином, рідзвяними та покайними піснями. Порядок запису пісенних творів у рукописах не був суворо регламентований, найчастіше він був вільним, щоправда, іноді пісні записували в алфавітному порядку.

При перекладі зміст твору найчастіше зберігався, лише в деяких випадках перекладачі вносили в текст пісні зміни. Мелодії пісень у більшості випадків залишалися оригінальними. Перекладені пісні могли отримувати нові мелодії, або існували у двох версіях – вони зберігали оригінальну мелодію та отримували нову. Деякі популярні європейські мелодії отримували новий український текст. Отже, залучення пісень з європейського до українського позалітургічного репертуару йшло, передусім, через засвоєння музичних елементів (мелодичних зворотів, гармонії, форми тощо), які збагатили арсенал української музики засобами, поширеними в Західній Європі, а також через переклад текстів пісень та запозичення найбільш популярних

європейських мелодій.

Отже, вивчення історії української духовної пісні показало, що західноєвропейська духовнопісенна традиція стала однією зі складових у формуванні вітчизняної. Духовна пісенність позабогослужбового характеру виникає в українському православному середовищі, яке змінило функцію європейських пісень з богослужбової на позабогослужбову. Рецепція західноєвропейського репертуару відбувалась через використання елементів пісенних творів (усталені й типізовані звороти музичної мови, спосіб віршування, запозичені теми та сюжети пісень тощо). В українському позабогослужбовому репертуарі налічувалося не менше двадцяти перекладених пісенних творів, з яких десять були популярними протягом тривалого часу. Прийоми переробки європейських духовнопісенних творів у вітчизняному репертуарі виявляють риси спорідненості та відмінності між європейською та українською традиціями. Порівняння типологічно споріднених процесів дасть можливість ясніше уявити історію жанру духовної пісні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гнатюк О.* Українська духовна барокова пісня. – Львів: Місіонер, 2000. – 333 с.
2. *Медведик Ю.Є.* Генеза та специфіка кодифікування українських духовних кантів на ранній стадії рукописної практики жанру (кінець XVI–XVII ст.) // Культурологічні проблеми української музики (Наукові дискурси пам'яті академіка І.Ф.Ляшенка). – Науковий вісник НМАУ ім. П.І.Чайковського. – Вип. 16. – К., 2002. – С. 226.
3. *Кошиць О.* Про українську пісню і музику // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 1.

Воронова Н.С. Спорідненість української та європейської культур (на прикладі духовних пісень позабогослужбового характеру).

Стаття присвячена проблемі аналізу трансформації західноєвропейської духовнопісенної традиції на українських землях у XVII–XIX ст. Окреслюється історичний контекст, способи і форми перетворення текстового та музичного матеріалу, висвітлюються риси спорідненості європейської та української музичної культури.

Ключові слова: українська духовна пісня, західноєвропейська духовна пісня, традиція, репертуар.

Воронова Н.С. Родство украинской и европейской культур (на примере духовных песен небогослужебного характера).

Статья посвящена проблеме анализа трансформации западноевропейской духовнопесенной традиции на украинских землях в XVII–XIX вв. Определяется исторический контекст, способы и формы преобразования текстового и музыкального материала, освещаются черты родства европейской и украинской музыкальной культуры.

Ключевые слова: украинская духовная песня, западноевропейская духовная песня, традиция, репертуар.

Voronova N.S. Kinship Ukrainian and European cultures (for example, spiritual songs not divine nature).

The article deals with the analysis of the transformation of Western spiritual song traditions of Ukrainian lands in XVII–XIX centuries. Outlines the historical context, methods and forms converting text and musical material, highlights features of kinship European and Ukrainian musical culture.

Key words: Ukrainian sacred song, Western spiritual song, tradition, repertoire.